

MUZEUM STUTTHOF W SZTUTOWIE

Stutthof

ZESZYTY MUZEUM

3

DYREKTOR

mgr Janina Grabowska-Chałka

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO
1979

ZAKOŃCZENIE

Wyzwolenie obozu oraz przebywających w nim ponad 100 więźniów w dniu 9 maja 1945 roku zakończyło 2077-dniową historię obozu koncentracyjnego Stutthof. W obozie w całym okresie jego istnienia przebywało 110 000 więźniów z całej okupowanej przez hitlerowców Europy. Z liczby tej męczeńską śmierć poniosło około 65 000 więźniów. Wśród więźniów było około 4000 dzieci i osób małoletnich, z których kilkaset zginęło¹.

Zaczątki form organizacyjnych obozu kształtowały się już latem 1939 roku w ramach przygotowań hitlerowskich do eksterminacji ludności polskiej i żydowskiej natychmiast po zajęciu terenu Wolnego Miasta Gdańska i Pomorza Gdańskiego przez wojska niemieckie. Za inicjatora powstania obozu w Stutthofie uważać należy gauleitera Forstera, chociaż ani jego proces w 1948 roku, ani niniejsza praca nie wykazały jego bezpośredniego udziału w tworzeniu obozu w Stutthofie. Tak w okresie przygotowań do utworzenia obozu, jak i w pierwszym okresie jego funkcjonowania realizatorami poleceń Forstera była gdańska policja oraz gdańska organizacja SS. Obóz w Stutthofie i obozy w Szkole Wiktorii i w Nowym Porcie od początku służyły Forsterowi do realizacji jego polityki germanizacji ludności Pomorza Gdańskiego. Germanizacja ludności polskiej rozpoczęła się od eksterminacji części mieszkańców Pomorza Gdańskiego w ramach „Akcji Tannenberg” i „Intelligenzaktion”. Wiele osób aresztowanych w czasie ich trwania osadzono w Stutthofie. Kolejnym etapem germanizacji było wysiedlanie ludności polskiej z terenu Pomorza Gdańskiego do Generalnego Gubernatorstwa, rozpoczęte w październiku 1939 roku. W 1942 roku władze hitlerowskie rozpoczęły masowe wpisywanie polskiej ludności Pomorza Gdańskiego na niemiecką listę narodową. Osoby odmawiające jej przyjęcia najczęściej osadzone były w obozie Stutthof.

Z chwilą podporządkowania Stutthofu w styczniu 1942 roku Inspektoratowi Obozów Koncentracyjnych został on włączony w hitlerowski system zagłady okupowanych przez Niemcy krajów Europy.

---

¹ J. Grabowska, *Dzieci i więźniowie małoletni...*, s. 52.

Obóz w Stutthofie w czasie całego okresu swego funkcjonowania był typowym hitlerowskim obozem koncentracyjnym. Wprawdzie prawnie dopiero 7 stycznia 1942 roku uznany został za „państwowy obóz koncentracyjny”, co uwidoczniło się w nowej nazwie obozu i zmianie władz nadrzędnych, ale obozem koncentracyjnym był od pierwszego do ostatniego dnia swego istnienia. Metody eksterminacji więźniów i warunki życia w obozie w niczym nie różniły się od pozostałych hitlerowskich obozów koncentracyjnych istniejących w latach 1939—1941. Charakteru obozu nie zmieniło podporządkowanie Stutthofu władzom zwierzchnim w latach 1939—1942, ani też kolejne nazwy obozu. Dla więźniów osadzonych w Stutthofie nieistotne było, kto zarządzał obozem i kto finansował budowę czy funkcjonowanie obozu. Dla nich najistotniejszym był cel i charakter obozu, w którym zostali osadzeni.

Kwerendy archiwalne prowadzone przez Muzeum Stutthof oraz Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce ujawniły wiele podstawowych dokumentów do dziejów obozu Stutthof. Pozwoliły one na odtworzenie zarówno chronologii najważniejszych wydarzeń, jak i struktury organizacyjnej Stutthofu od 7 stycznia 1942 roku do 25 stycznia 1945 roku. Z braku odpowiednich źródeł nie udało się natomiast przedstawić pełnej struktury władz obozu Stutthof w okresie od 2 września 1939 roku do 7 stycznia 1942 roku. Ustalono tylko nazwiska i funkcje wielu esesmanów z kierownictwa obozu. Zagadnienie to oprócz organizacji ewakuacji więźniów z obozu, przede wszystkim morskiej, wymaga dalszych badań.

Wiele problemów związanych z organizacją obozu wyjaśnia lub uzupełniają badania prowadzone nad innymi zagadnieniami z dziejów obozu w Stutthofie, przede wszystkim badania nad obozem kobiecym, komandami pracy więźniów, strukturą narodowościową i strukturą więźniów w aspekcie przyczyny osadzenia w Stutthofie.

Wydaje się, że uporządkowana w niniejszej pracy chronologia wydarzeń w obozie, struktura władz zwierzchnich oraz obozu w Stutthofie mogą być pomocne w opracowaniu monografii tego obozu koncentracyjnego, który zarówno dla więźniów, jak i dla ich rodzin był symbolem zbrodni.

Porównując odtworzoną strukturę wewnętrzną obozu w Stutthofie ze strukturą innych hitlerowskich obozów koncentracyjnych, należy stwierdzić, iż Stutthof od września 1939 roku do 7 stycznia 1942 roku miał strukturę inną niż pozostałe obozy. Wzorowana była zapewne na dawnych niemieckich policyjnych obozach karnych, a wykształciła się w czasie powstawania obozu w Stutthofie. Dostosowana była do potrzeb i do wielkości obozu. Natomiast po 7 stycznia 1942 roku Stutthofowi nadano typową dla wszystkich hitlerowskich obozów koncentracyjnych strukturę wewnętrzną. W porównaniu ze strukturą innych obozów były w Stuttho-

nie tylko pewne, mało istotne różnice, wywodzące się z poprzedniego okresu funkcjonowania obozu i uwarunkowane jego funkcją.

Między innymi w odróżnieniu od obozów w Oświęcimiu i Dachau załoga wartownicza w Stutthofie nie stanowiła samodzielnej jednostki organizacyjnej i nie miała osobnego dowódcy. Wyjątkowo w Stutthofie dowódcy poszczególnych kompanii wartowniczych podlegali bezpośrednio komendantowi obozu (tylko w lipcu i sierpniu 1944 roku kompanie wartownicze złożone z byłych żołnierzy wermachtu miały wspólnego dowódcę). W Stutthofie krematorium wraz z komorą gazową podlegało naczelnemu lekarzowi obozu, natomiast w obozie w Sachsenhausen krematorium podlegało adiutantowi, w Dachau zaś i w Oświęcimiu szefowi wydziału politycznego. W Stutthofie, w odróżnieniu na przykład od obozu na Majdanku, nie było osobnych komendantów poszczególnych części obozu, wchodzących w skład głównego obozu, jak obóz kobiecy na Starym Obozie, Nowy Obóz, obóz żydowski. Ze wszystkich hitlerowskich obozów koncentracyjnych najbardziej zbliżoną do Stutthofu strukturę wewnętrzną miał obóz na Majdanku.

Rozpoczęcie 25 stycznia 1945 roku ewakuacji części więźniów w kierunku Łęborka spowodowało załamanie się obowiązującej struktury wewnętrznej Stutthofu. Do 30 kwietnia 1945 roku działały tylko komórki organizacyjne niezbędne do zapewnienia dozoru obozu, ewakuacji mienia i więźniów z obozu. Opuszczenie w dniu 30 kwietnia 1945 roku obozu w Stutthofie przez ostatnich esesmanów (SS-Hauptsturmführer Ehle wraz z grupą esesmanów) zamknęło dzieje administracji obozowej. Jednak za datę likwidacji obozu Stutthof należy przyjąć dzień 9 maja 1945 roku, kiedy to wojska radzieckie wyzwoliły obóz i umożliwiły ponad stu ostatnim jego więźniom opuszczenie terenu obozu.

Natychmiast po zakończeniu działań wojennych i wyzwoleniu obozu w Stutthofie władze polskie i radzieckie przystąpiły do zbierania dowodów zbrodni popełnionych w obozie. Pierwsze materiały zebrała specjalna komisja radziecka, powołana przez dowództwo 48. Armii, która wyzwoliła Stutthof. Od połowy 1945 roku śledztwo w sprawie Stutthofu prowadził oddelegowany do Gdańska sędzia Zachariasiewicz. Zebrany materiał dowodowy stanowił podstawę do przygotowania pierwszych procesów zatrzymanych przez wojska radzieckie członków załogi esesmańskiej i więźniów funkcyjnych obozu Stutthof oraz do wystąpień do władz okupacyjnych w strefie amerykańskiej, angielskiej i francuskiej w Niemczech o ekstradycję zatrzymanych członków załogi Stutthofu.

Władze polskie działały zgodnie z postanowieniami deklaracji moskiewskiej z 1 listopada 1943 roku, umowy jałtańskiej z 11 lutego 1945 roku, umowy poczdamskiej z 2 sierpnia 1945 roku, porozumienia londyńskiego z 8 sierpnia 1945 roku, do którego Polska przystąpiła 25 września 1945 roku, oraz opierając się na statucie Międzynarodowego Trybunału

Wojskowego w Norymberdze. Wymienione akty prawne regulowały sprawy związane z odpowiedzialnością zbrodniarzy hitlerowskich za zbrodnie popełnione w czasie wojny. W Polsce podstawę prawną ścigania i karaniania zbrodniarzy hitlerowskich dał dekret Krajowej Rady Narodowej z późniejszymi zmianami nowelizującymi.

Opierając się na wspomnianych aktach międzynarodowych w sprawie ścigania i sądzenia zbrodniarzy wojennych, Polska wpisała na międzynarodową listę zbrodniarzy wojennych, prowadzoną przez Komisję Narodów Zjednoczonych do Spraw Zbrodni Wojennych w Londynie, oraz do Centralnego Rejestru Przestępców Wojennych w Paryżu 7405 osób. Z liczby tej Polska Misja Wojskowa Badania Niemieckich Zbrodni Wojennych uzyskała w okresie od kwietnia 1946 do grudnia 1946 roku ekstradycję 1803 zbrodniarzy.

W grupie zbrodniarzy przekazanych Polsce były też i osoby oskarżone o popełnienie zbrodni w obozie koncentracyjnym Stutthof. Przed sądami polskimi nie stanął żaden z komendantów obozu Stutthof. SS-Sturmbannführer Max Pauly, od września 1945 roku komendant KL Neuengamme, sądzony był wraz z innymi członkami załogi tego obozu w Hamburgu od 18 marca do 3 maja 1946 roku. Skazany na śmierć wyłącznie za zbrodnie popełnione w tym obozie, został stracony 6 października 1946 roku w więzieniu w Hammeln. Jego następca SS-Sturmbannführer Paul Werner Hoppe stanął przed sądem w RFN dopiero w roku 1955. Sąd w Bochum skazał go początkowo na 5 lat i 3 miesiące więzienia, a po rozprawie rewizyjnej na 9 lat więzienia.

Przekazani Polsce zbrodniarze ze Stutthofu sądzeni byli w Gdańsku. Przed Specjalnym Sądem Karnym w Gdańsku w dniach od 25 kwietnia do 1 czerwca 1946 roku stanął 1 esesman, 6 nadzorczyń oraz 7 więźniów funkcyjnych. Kolejny duży proces odbył się w Gdańsku przed Sądem Okręgowym w dniach 8—31 października 1947 roku. Sądzone 25 członków załogi i 1 więźnia funkcyjnego. W kolejnych dwóch procesach przed tym samym sądem w dniach 5—10 listopada 1947 roku i 19—29 listopada stanęło dalszych 39 esesmanów i 1 więzień funkcyjny. Z sądzonych w tych czterech procesach 23 zbrodniarzy skazano na karę śmierci (jedną osobę ulaskawiono i skazano na karę dożywotniego więzienia), jednego na dożywotnie więzienie, pozostałych na kary więzienia od 7 miesięcy do 15 lat, z wyjątkiem 3 więźniów funkcyjnych, których sądy uniewinniły.

W Toruniu w 1949 roku sąd skazał członka załogi Stutthofu SS-Hauptsturmführera H. Jacobiego na 3 lata więzienia, a sąd w Gdańsku w 1953 roku skazał esesmana H. Bielawę na 12 lat więzienia.

W Danii na 3 lata skazany został L. Petersen, a w procesach odbywających się w RFN, oprócz P. W. Hoppego, skazani zostali na kary więzienia od 3 do 12 lat: O. Haupt, O. Knott i B. Lüdtke.

Kilkunastu członków załogi KL Stutthof odpowiadało przed sądami

za zbrodnie popełnione w innych hitlerowskich obozach koncentracyjnych.

W procesach zbrodniarzy z obozu Stutthof w Polsce i za granicą sądzonych było ogółem 72 esesmanów oraz 6 nadzorczyń SS, co stanowi zaledwie 2,5% wszystkich (przyjmuje się, że w Stutthofie w zakładzie było około 3000 esesmanów i nadzorczyń SS) członków załogi obozu Stutthof w latach 1939—1945. Wielu byłych członków załogi obozu żyje obecnie w RFN, inni zmarli tam w ostatnich latach. Żadnego z nich władze sądowe RFN, mimo dostarczenia przez Polskę niezbitych dowodów ich zbrodni, nie postawiły przed sądem.

Aneks

Podobozy i większe komanda zewnętrzne KL Stutthof w latach 1939—1945

Lp.	Podobóz	Data założenia	Data likwidacji	Maksymalna liczba więźniów	Miejsce i rodzaj wykonywanej pracy
1.	Graniczna Wieś	10 IX 1939	XI 1941	300*	źwirownia, wydobywanie żwiru
2.	Maćkowy	IX 1939	połowa 1941	100*	budowa koszar SS
3.	Kępy Wielkie	X/XI 1939	IV 1941	200*	budowa wału przeciwpowodziowego
4.	Przebrno	XI 1939	IV 1941	200*	budowa wału przeciwpowodziowego
5.	Elbląg	I 1940	III 1942	500*	Stocznia Schichau, Zakłady na terenie miasta
6.	Westerplatte	III 1940	połowa 1941	100*	porządkowanie terenu Westerplatte
7.	Wiślinka	wiosna 1940	jesień 1940	50*	budowa cegielni
8.	Pelplin	V 1940	VII 1940	24	budowa drogi na terenie b. Seminarium
9.	Gdańsk-Suchanino	VI 1940	?	70	cegielnia
10.	Gdynia-Orłowo	wiosna 1941	I 1942	20	remont willi Maxa Pauly'ego
11.	Lębork	IV 1942	II 1945	105*	prace budowlane w szkole podoficerów SS
12.	Starogard	połowa 1942	?	106	budowa drogi koło Starogardu
13.	Nadbrzeże	29 V 1942	20 I 1945	300*	cegielnia Hopehill
14.	Skowarcz	7 XI 1943	IX 1944	15	źwirownia firmy Dehlerta
15.	Police	25 VI 1944	25 IV 1945	2800	budowa fabryki benzyny
16.	Susz	połowa 1944	25 I 1945	10	tartak, obsługa maszyn
17.	Pruszcz Gdański	7 VII 1944	11 II 1945	800	prace na terenie lotniska wojskowego
18.	Bydgoszcz	15 VII 1944	I 1945	1000	fabryka dynamitu Brahnau
19.	Piastowo	6 VIII 1944	I 1945	5500	budowa umocnień wojskowych od Elbląga do Brodnicy
20.	Toruń	VIII 1944	I 1945	630	zakłady A.E.G.
21.	Królewiec	19 VIII 1944	I 1945	500	fabryka wagonów Steinfurta
22.	Brusy	24 VIII 1944	II/III 1945	500	prace budowlane na poligonie wojsk SS
23.	Bocień	24 VIII 1944	I 1945	5000	budowa umocnień wojskowych koło Torunia i Brodnicy
24.	Słupsk	26 VIII 1944	II/III 1945	650	zakłady naprawcze taboru kolejowego

Lp.	Podobóz	Data założenia	Data likwidacji	Maksymalna liczba więźniów	Miejsce i rodzaj wykonywanej pracy
25.	Gdańsk-Stocznia Gdańska	26 VIII 1944	III 1945	805	budowa łodzi podwodnych
26.	Gdańsk-Stocznia Schichau	13 IX 1944	II 1945	1600	budowa łodzi podwodnych
27.	Bydgoszcz	13 IX 1944	I 1945	300	prace przeładunkowe na stacji Bydgoszcz-Wschód
28.	Rusocin	13 IX 1944	12 II 1945	300	remont torów wokół stacji Pruszcz Gdański
29.	Elbląg	20 IX 1944	20 I 1945	2900	Stocznia Schichau, budowa łodzi podwodnych
30.	Mamonowo	21 IX 1944	20 I 1945	1200	prace na lotnisku wojskowym
31.	Seerappen	21 IX 1944	20 I 1945	1200	prace na lotnisku wojskowym
32.	Sępopol	22 IX 1944	I 1945	1250	prace na lotnisku wojskowym
33.	Żeleznodrożnyj	22 IX 1944	I 1945	1000	prace na lotnisku wojskowym
34.	Jesau	23 IX 1944	I 1945	1250	prace na lotnisku wojskowym
35.	Gdańsk-Ostrów	16 X 1944	III 1945	100	prace przy remoncie okrętów w stoczni marynarki wojennej
36.	Gdynia	16 X 1944	25 III 1945	800	stocznia, budowa i remont okrętów
37.	Elbląg	?	I/II 1945	350	budowa umocnień wojskowych wokół Elbląga
38.	Mikoszewo	I 1945	III 1945	120	przeładunek na barki mienia ewakuowanego z Stutthofu

* Przeciętny stan podobozu, na miejsce zmarłych, chorych lub zwolnionych z obozu kierowano ze Stutthofu nowych więźniów. Z braku dokumentów niemożliwe jest ustalenie pełnej liczby więźniów przebywających w podobozie w całym okresie jego istnienia.

Objaśnienia skrótów

AGKBZHwP	— Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce
AMSt.	— Archiwum Muzeum Stutthof
AOKBZHwGd.	— Archiwum Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku
BSA	— Bydgoski Sąd Apelacyjny
DAW	— Deutsche Ausrüstungs Werke (Niemieckie Zakłady Zbrojeniowe)
gestapo	— Geheime Staatspolizei (tajna policja państwowa)
Inspektorat	— Inspektorat Obozów Koncentracyjnych
Inspektor sipo	— Inspekteur der Sicherheitspolizei und des SD (inspektor policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa)
KGRP	— Komisariat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej
KL	— Konzentrationslager (obóz koncentracyjny)
kripo	— Kriminalpolizei (policja kryminalna)
NSDAP	— Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NTN	— Najwyższy Trybunał Narodowy
NTW	— Norymberski Trybunał Wojskowy
PMO	— Państwowe Muzeum Oświęcim
RSHA	— Reichssicherheitshauptamt (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy)
SA	— Sturmabteilungen der NSDAP
schupo	— Schutzpolizei (policja porządkowa)
SD	— Sicherheitsdienst (służba bezpieczeństwa)
SDG	— Sanitär Dienst Gehilfe (pomocnicza służba sanitarna)
sipo	— Sicherheitspolizei (policja bezpieczeństwa)
SO Gd.	— Sąd Okręgowy Gdańsk
SOT	— Sąd Okręgowy Toruń
SSK Gd.	— Specjalny Sąd Karny Gdańsk
SS	— Schutzstaffeln der NSDAP
stapo	— Staatspolizeistelle (placówka policji)
SW Gd.	— Sąd Wojewódzki Gdańsk
UWZ	— Umwandererzentralstelle (Centrala Przesiedleńcza)
VD	— Volksdeutsch
WAP B	— Wojewódzkie Archiwum Państwowe Bydgoszcz
WAP Gd.	— Wojewódzkie Archiwum Państwowe Gdańsk
WMG	— Wolne Miasto Gdańsk
WVHA	— Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt (Główny Urząd Gospodarki i Administracji SS)